

**Jakab György¹ – Németh Szilvia² – Patai Rita³ –
Timár Borbála⁴ – Bethlenfalvy Ádám⁵**

¹ Digitális Jólét Nonprofit Kft.

² T-Tudok Tudásmenedzsment és Oktatókutató Központ Zrt.

³ Közép-Pesti Tankerület

⁴ Digitális Jólét Nonprofit Kft., Moholy-Nagy Művészeti Egyetem Doktori Iskola

⁵ Károli Gáspár Református Egyetem

A gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalok online kockázati kitettsége és digitális médiahasználatának jellemzői

A gyermekvédelmi szakellátásból kikerülők sok vonatkozásban hátrányos helyzetből kezdik meg önálló, felnőtt életüket. Sikeres szocializációjukhoz alapvetően az szükséges, hogy pedagógiai támogatást (a szó szoros értelemben vett gyermekvezetést) kapjanak ahhoz, hogy erősödjön énképük és tudatosságuk, javuljon szociális képességük, tanulási motivációjuk, hogy eredményesen befejezzék tanulmányaikat. Mivel a fiatalok szocializációjában a tömegmédiá, illetve a digitális eszközök és hálózatok egyre nagyobb szerepet játszanak, ezért különösen fontosnak gondoljuk médiahasználati szokásaik és kockázataik megismerését. Akciókutatásunk elsősorban a gyermekotthonokban élő fiatalok vizsgálatára fókuszál, bár érintjük a nevelőszülői hálózatban élők világát is. A gyermekotthonban (lakásotthonban) lakók digitális médiahasználatának vizsgálata azért is élvez elsőbbséget, mert ide a nehezebb sorsú – többnyire már kamaszodó – gyermekek kerülnek, akik egyrészt szélesebb spektrumát adják a gyermekvédelmi szakellátásnak, másrészt pedig már többféle – számunkra releváns – gyermekvédelmi szűrőn, vizsgálaton átesetek. A tanulmányban bemutatott kutatás alapvető célja az, hogy feltárja az itt élő fiatalok digitális kockázati kitettségét edukációs programok és egyéb beavatkozások adekvát fókuszainak kialakítása érdekében. A tervezett pilot program előzetes mélyfúrásnak tekinthető, amely javaslatokat dolgoz ki a későbbi kutatási és fejlesztési tevékenységek számára.

A gyermekvédelmi rendszer Magyarországon

Magyarországon a gyermekvédelmi szakellátói rendszerben élő gyermekek száma körülbelül 23 000 fő, melyből 21 000 fő kiskorú.¹ A gyermekek körülbelül kétharmada a nevelőszülői hálózatban² él, egyharmaduk pedig gyermekotthonokban³. A gyermekek állami védelmének aktuális törvényi szabályozása – 1997. évi XXXI. törvény (továbbiakban: Gyvt.) – a megelőzést tekinti alapvető célnak és feladatnak, azaz a veszélyeztetett gyermekek megsegítését oly módon, hogy ameddig csak lehetséges, a saját családjukban nevelkedjenek. Ha ez bármilyen okból nem megoldható (szociális nehézségek, szülői alkalmatlanság, veszélyeztetettség), csak akkor preferálja a nevelőszülőknél való elhelyezést. Az állami nevelésbe vétel során a gyermek ellátási szükséglete határozza meg a számára kijelölt gondozási hely típusát. Az eljárás során a megyei (fővárosi) gyermekvédelmi szakértői bizottság vizsgálata alapján állapítják meg a gyermek ellátási szükségletét. Többnyire azok a gyermekek kerülnek gyermekotthonokba, akiknek a nevelése sem a saját családjukban, sem pedig a nevelőszülői hálózat rendszerében nem megoldható, mivel különleges (speciális) gondoskodást igényelnek. Itt az alapvető irányelv az, hogy az elhelyezés lehetőleg nevelőszülőknél történjen – különösen kisebb korban (0–14 éves korig). Így a gyermekotthonokban inkább már az idősebb, több gondozási helyen túljutott fiatalok élnek. A két korosztály személyiségfejlődésében és tanulmányaiban egyaránt eltérő szinteken van, ezért sok tekintetben más irányú megközelítést és támogatást igényelnek.

A szakellátásban részesülő fiatalok területi megoszlása a KSH adatai szerint⁴ az elmúlt évtizedekben viszonylagos állandóságot mutatott. Ez a szociokulturális háttér stabilitására, a mobilitás alacsony szintjére és a speciális léthelyzet folyamatos újratermelődésére utal. A legérintettebb Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, ahol az ezer lakosra jutó szakellátotti létszám a legkevésbé érintett Győr-Moson-Sopron megye ötszöröse. Magasan érintett még Borsod-Abaúj-Zemplén, Budapest és Somogy megye.

A gyermekvédelmi szakellátásban élők szocializációjának általános jellemzői

A szakellátásba bekerülő gyermekek nagy részét azért emelik ki születése szerinti családjából, mert ottlétük veszélyezteti a gyermek testi, érzelmi, értelmi fejlődését, és ezt a helyzetet nem lehet más módon megszüntetni. A gyermekvédelmi szakellátásba kerülő gyermekek családjára jellemző, hogy a szülők alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek, sok esetben még a nyolc osztályt sem végzik el, anyagi helyzetük rossz, lakáskörülményeik kedvezőtlenek. Ezekben a családokban gyakori a munkanélküliség, a kriminalizálódás, sokakat pszichiátriai betegségek gyötörnek, és rendszerint rossz az egészségi állapotuk. A gyermekotthonba kerülést megelőző traumák – elhanyagolás, bántalmazás, nevelési hibák, szülők alkoholizmusa – hatására a gondozott gyermekek többsége sérült énképpel, önbizalomhiánnyal, kötődési zavarokkal és irreális valóságérzékeléssel érkezik az ellátórendszerbe.

A szocializáció legelső színtere a család, itt tanulja meg a gyermek a társadalmi normákat, az együttélés szabályait. Ha nem biztosított a harmonikus, szerető családi háttér, a család működésében zavar támad; ha nincs meg a megfelelő szülő-gyermek kapcsolat, nem alakul ki a kötődés képessége, a gyermek súlyos hátrányokkal indul. A traumatizáció és a mintakövetés gyakran agresszív viselkedésben nyilvánul meg, ami már az óvodáskor végétől az élet minden területére kihat. Az állandóság hiánya az előzőekben leírt jellemzőket erősíti. Az első néhány életévben a családban és a közvetlen környezetben látott, tapasztalt negatív minta, az értékrend torzulása jelentősen meghatározza

a gyermekek jelenben tanúsított viselkedését és magatartását. A nevelésbe vétel, a családból történő kiemelés az átélt traumák ellenére nem megkönnyebbülést eredményez, hanem olyan veszteségélményt, amelynek feldolgozásához mindenképpen segítségre van a gyermeknek szüksége. Sok esetben magát és környezetét okolja a kialakult helyzetért, lebecsüli önmagát: „nem kellek senkinek, nem vagyok jó semmire”.

Az itt élő, iskoláskort elérő gyermekek közel fele érzelmi labilitást mutat, fél, nehezen oldódik fel, önállótlan. Az esetek többségében a gyermekek olyan tanulási lemaradással küzdenek, melyet nagyon nehéz – ha egyáltalán lehetséges – korrigálni. Néhány év elmúltával a legtöbb esetben már nem az életkoruknak megfelelő, hanem alsóbb évfolyamba járnak. Koncentráció- és figyelemzavar jellemzi őket, feladattudatuk nem minden esetben alakult ki, motivációjuk alacsony szintű. Számukra a tanulás, a munka többnyire nem hordoz értéket. Az egyre súlyosabb iskolai lemaradás rendszerint magatartási problémákban nyilvánul meg. A halmozottan hátrányos környezetből érkező gyermekek jellemzően nem, vagy csak részben rendelkeznek alapvető, a mindennapi életvitelhez szükséges ismeretekkel, tapasztalatokkal. A normák, szabályok betartása, azok elfogadása személyiségükbe integrálása komoly nehézséget jelent a számukra. Ezeknek a gyermekeknek a számára megterhelő az új életforma, nehezen megy az alkalmazkodás a normákhoz, az új szabályokhoz, főképp abban az esetben, amikor idősebb (14+) életkorban kerül a gyermek a rendszerbe. Otthon nem voltak érvényesek ezek a szabályok (illetve más szabályok szerint rendeződtek a konfliktusok), nem volt stabilitás, nem volt kialakult, egészségesnek tekinthető életritmus. A gyermekotthoni létet pedig tovább nehezíti a rivalizáció, a címkézés és a gyökértelenség. Érzelmi labilitásuk miatt ezek a gyerekek könnyedén befolyásolhatók, kapcsolataik gyakran felszínesek, vélt érdekeket követnek. Legtöbb esetben ez vezet a deviáns viselkedéshez. A szakellátásban élő gyermekek esetében jellemző, hogy valóságképük eltér a realitástól. Sok esetben vakmerők, hiszékenyek, befolyásolhatók, és ezért olyan kapcsolatokba bonyolódhatnak, amelyek veszélyesek lehetnek számukra. A média pedig olyan tartalmakat közvetít számukra – illetve ők olyan tartalmakra fogékonyak –, amelyek sokszor jelentősen eltérnek a tényleges valóságtól.

Hátrányok – atipikus mintázatok

Hiányjelenségek

Nem kétséges, hogy az állami gyermekvédelmi intézményekben felnövő fiatalok lét-helyzetének és gondolkodásmódjának megközelítésekor érdemes a különböző típusú és halmozottan megjelenő hiányokra (megfosztottságokra) és hátrányokra rákérdezni: biztonsihiány; (ön)bizalomhiány; szeretet- és autonómiahiány; egészséges életvezetési minták, információk, tapasztalatok, élmények hiánya; erőforrás- és eszközhány stb. Ezek a hiányok és sérülések ugyanis óhatatlanul torzítják az itt élő fiatalok személyiségét, gondolkodás és viselkedésmódját: jellemzők a félelemlapú ösztönös reakciók, kötődési zavarok, irreális valóságértelmezések, szélsőséges kapcsolati minták; kognitív hátrányok, beilleszkedési, viselkedési és tanulási zavarok. Mindezt fölerősíti az a tény, hogy a hasonló sorsú fiatalok olyan intézményi keretek között szocializálódnak, amelyek számukra nem természetesek: külsődlegesek, vagy éppen kényszerítő jellegűek. Különösen a gyermekotthonokba kerülő fiatalok számára jelent nehézséget, hogy azonosuljanak a korábbi életüktől nagymértékben eltérő kulturális közeggel, értékrenddel és intézményes szabályokkal. Ugyanakkor a zártabb gyermekotthoni lét irreális világot is közvetít – mintha buborékban élnének –, ami miatt jóval kevesebb praktikus ismeretet és tapasztalatot szereznek, mintha nem gyermekvédelmi ellátásban nőttek volna fel. Amikor

azonban a hiányok oldaláról közelítünk – tehát az ideáltipikusnak tekintett családi mintákkal hasonlítjuk össze az állami gondoskodásban élők helyzetét –, az semmiféleképpen nem jelent értékítéletet, ily módon csupán a közeg néhány sajátos vonására kívánunk rávilágítani. Azt is tudjuk, hogy a nevelőszülőknél, illetve gyermekotthonokban felnövő fiatalok sokféle többlettel, speciális kompetenciákkal és tapasztalatokkal rendelkeznek, hiszen sok esetben több támogatást és közösségi élményt kapnak, mint a saját családban nevelkedő fiatalok.

A gyermekvédelmi szakellátás keretében nevelkedő gyermekek szociokulturális hiányait ugyan valamelyest kompenzálni tudják a nevelőszülők és a pedagógusok, de az itt élő fiatalok szocializációs folyamata jóval nehezebb (ellentmondásosabb), jóval több kockázatot és buktatót hordoz, mint a saját családban felnőtt gyermekek szocializációja. Mindezt azért fontos tételesen is megismerni, mert a rájuk vonatkozó pszichológiai vizsgálatok tapasztalatai egyértelműen azt mutatják, hogy ezek a gyermekek jóval kiszolgáltatottabbak a külső hatásoknak – így a tömegmédiából és a hálózati kultúrából áradó impulzusoknak is. Digitálismédia-használatuk feltérképezésekor tehát legfőképpen azt érdemes vizsgálni, hogy alapvető léthelyzetük és jellemző személyiség típusaik miatt mennyire kitéttek a jól ismert digitális kockázatoknak, és milyen speciális veszélyek fenyegetik őket ezen a téren.

A gyermekvédelmi szakellátásban élők erősebb online kockázati kitettségének okai: a kockázati tényezők részben (1) a személyiségből adódóak, például kockázatvállalásra való hajlam, alacsony önértékelés és/vagy egyéb pszichológiai nehézségek; (2) társadalmi tényezők, például a szülői támogatás és közösségi normák hiánya; illetve (3) online környezeti és online tevékenységből adódó tényezők, például az online tartalmak, a speciális online szokásokkal kapcsolatos problémák (Burns és Gottschalk, 2019). Ennek fő megnyilvánulási formái a következők:

- „Eszképizmus”. Az eszkepizmus ebben az értelemben a digitális élményvilágban való aktív elmerülést jelenti, a mindennapi problémák elől való menekülés eszközeként (Demetrovics és mtsai, 2011). A gyermekvédelmi szakellátásban élők érzelmi labilitása, önállótlanága, korlátozott figyelme, a kapcsolódási és kötődési zavarok miatt a gyerekek számára az online környezet azonnali, ingergazdag világa rendkívül vonzó lehet; ez lehet a hétköznapi világból történő kiszakadás terepe (a filmek, videójátékok segítségével – a vizsgálatban részt vevők sokat videóznak, és elterjedt körükben néhány sokszereplős online játék, például a Call of Duty, a PlayersUnknown Battleground és a FreeFire). A problémás online-játék-használat és az eszkepizmus mint motiváció összefügghetnek egymással (Király, 2015). A közösségimédia- és cset-alkalmazásokon keresztül azonban a „valódi” menekülés reménye is megjelenik; az internet folyamatos és közvetlen kapcsolatot jelent a külvilággal.
- A felnőtt mediáció hiánya. A gyermekvédelmi szakellátásban élők helyzetük miatt fokozottabban kitéttek az online kockázatoknak, mivel az ő esetükben a felnőtt mediáció szinte teljesen hiányzik (legfeljebb a jutalom/büntetés kontextusában jelenik meg).

A „Máté-effektus”

A digitális kor hajnalán széles körben terjedt az az optimista remény, hogy az infokommunikációs eszközök hálózatba szerveződése révén a tudáselosztás demokratizálódik, hogy az információk szabad áramlása nagymértékben tompítani fogja a társadalmi egyenlőtlenségeket és esélykülönbségeket, hogy a hátrányból induló emberek és közösségek felzárkóztatása könnyebben megoldható lesz majd. Mindennapi tapasztalataink azonban nem igazolják ezeket a várakozásokat. Barabási Albert-László

(2016) tudományosan is bebizonyította: az internet természetes szerveződésének logikája eleve kizárja az egyenlő hozzáférést és az egyenlő társadalmi esélyeket. A digitális környezet önmagában csak leképezi, de nem kompenzálja az adott társadalmi egyenlőtlenségeket. Nemcsak az eszközök hiánya vagy birtoklása, sokkal inkább az eszközök-höz kapcsolódó tudások (kompetenciák) és a hálózatszerveződési gyakorlat egyenlőtlenségei miatt. A gépek azokat segítik, akik megfelelően felkészültek, a lemaradók pedig nagyon rosszul járnak, mert a lemaradás éppen annyira exponenciális sebességgel történik, mint az előrelépés. Ezt a felismerést a hálózat kutatásban – egy bibliai előkép után – Máté-effektusnak nevezik: „Mert akinek van, annak adatik, és bővelkedik, akinek pedig nincs, attól az is elvétetik, amije van” (Mt 13, 10–12). A Covid-19 világjárvány és a digitális oktatásra való átállás látványosan megmutatta és felerősítette a Máté-effektust. A jobb szociokulturális háttérű családok és nevelők biztosítani tudják az utódaiknak a jobb képzést, a hátrányokkal indulók hátránya azonban tovább növekedett.

Ugyanakkor az továbbra sem kétséges, hogy a digitális környezet óriási lehetőséget nyújt a hátrányos helyzetben élő emberek és közösségek felzárkóztatására. Számtalan példa (Halász és Fazekas, 2020) van arra, hogy az internet révén magas szintű tudás juttatható el gyorsan és hatékonyan a kifejezetten elmaradott térségek lakói számára, akik így naprakészen tudnak kapcsolódni a különböző tudáscentrumokhoz. A digitalizáció tehát nem szüntette meg a társadalmi egyenlőtlenségeket, de olyan környezetet teremtett, amely révén – megfelelő pedagógiai háttérrel megszerzett digitális kompetencia birtokában – lehetővé vált a perifériából a központba jutás.

A szociokulturális háttér – az „ÁGOTA-felmérés”

Kutatásunk egyik alapvető kérdése az volt, hogy milyen mélységben kell a magyarországi gyermekvédelem szociokulturális körülményeit és szakirodalmát feltárni ahhoz, hogy értelmezni és feltérképezni lehessen ennek a speciális társadalmi közegnek az online környezetre vonatkozó médiaműveltségét és annak kockázatait. Szerencsére rendelkezünk egy átfogó felmérésorozat eredményeivel (Kothenz, 2020), amelyet elsősorban a szociokulturális háttér szempontjából tekinthetünk alapnak saját kutatásunk számára.⁵ Mivel ennek a felmérésnek az alapvető célja az volt, hogy felderítse és bemutassa, hogy „milyenek ők?” – és értelmezni próbálja, hogy „...miért olyanok, amilyenek?” –,

A digitális kor hajnalán széles körben terjedt az az optimista remény, hogy az infokommunikációs eszközök hálózatba szerveződése révén a tudáselosztás demokratizálódik, hogy az információk szabad áramlása nagymértékben tompítani fogja a társadalmi egyenlőtlenségeket és esélykülönbségeket, hogy a hátrányból induló emberek és közösségek felzárkóztatása könnyebben megoldható lesz majd. Mindennapi tapasztalataink azonban nem igazolják ezeket a várakozásokat. Barabási Albert-László (2016) tudományosan is bebizonyította: az internet természetes szerveződésének logikája eleve kizárja az egyenlő hozzáférést és az egyenlő társadalmi esélyeket. A digitális környezet önmagában csak leképezi, de nem kompenzálja az adott társadalmi egyenlőtlenségeket.

ezért az általuk megrajzolt szociokulturális képhez kapcsolódva kezdtük el kutatásunkat – immár nagyrészt a digitális vonatkozásokra fókuszálva. Mindez jelentős mértékben meghatározta hipotéziseinket és kutatási módszereinket is. Legfőképpen azért, mert így – a komplex és széleskörű (nagy mintás, országos) felmérésre utalva – bátrabban húzhattuk meg jóval szűkebb pilot programunk határait, érvényes vizsgálati felületeit. A nagy mintás vizsgálatban megfogalmazott vizsgálati eredmények, a különböző hiányjelenségekből adódó személyiségvonások, illetve a hozzájuk kapcsolódó tanári attitűdök pedig releváns kiindulópontul szolgálták saját kutatási kérdéseink megfogalmazásához: hatékonyan tudtuk vizsgálni az online tevékenységekhez kapcsolódó kockázatok szociokulturális összefüggéseit, valamint az áldozattá válás, illetve a hátrányos helyzetből való „kitörés” (tudatosság) folyamatának mintázatait.

A lakóotthonokban élők médiahasználati szokásai

Miként a fentiekből is kiderül, az akciókutatás kiemelt figyelmet szentelt a lakóotthonban élő fiatalok médiahasználati szokásainak. Előzetes feltevéseinkkel ellentétben ezek vizsgálatokor nem találtunk inkább fiúkra vagy lányokra, illetve inkább idősebbekre vagy fiatalabbakra vonatkozó mintázatokat. Sokkal inkább a kisközösség, a látott minta és a személyiség határozza meg, ki milyen médiatevékenységet választ. A vizsgálatban részt vevők elsődleges médiatevékenysége a videónézés (elsősorban azért, mert ez az, amihez mindenki hozzáfér, akár van saját eszköze, akár nincs, és egy közösség létszáma sem korlátozza). Elterjedt körökben néhány sokszereplős online játék, például a Call of Duty, a PlayersUnknown Battleground és a FreeFire. A közösségimédia-alkalmazásokat elsősorban kapcsolattartásra, csetelésre használják, a leggyakoribb felület a Messenger és az Instagram, ezt követi a TikTok és a Snapchat. Szöveges weboldalak, hírek olvasásáról nem számoltak be, a videók, amiket néznek, szintén fikciósak (a kutatás egyetlen résztvevője jelezte, hogy hobbijaihoz, érdeklődési köréhez kapcsolódóan szokott böngészni). A kutatás nagyon érdekes tapasztalata az, milyen fontos szerepe lehet az intézményekben a streaming-szolgáltatókon keresztül történő filmnézés bevezetésének, mely a hagyományos televíziózás alternatívája lehet, és az ingyenes, szürkezőnában működő, vagy reklámokkal teli platformok mellett technikai értelemben is jó minőségű, reklámmentes, „kortárs” tartalmat biztosít. A szabadidős célú médiahasználat lehetőséget adhat arra is, hogy a gyermekvédelmi szakellátásban élők társadalmi leszakadtsága csökkenjen azzal, hogy hasonló kulturális erőforrásokhoz férnek hozzá, mint a családban vagy jobb anyagi körülmények között élők. Az online médiához kapcsolódás segíthet abban, hogy a gyerekek kevésbé zárt „buborékban” nőjenek fel.

„Legtöbbször a PUBG-n a Free Fire-n és a Call of Duty játékokon játszok. Mind a három online lövöldözős játék, és ingyenesen használhatóak.” (Mátészalka, 15 éves fiú)

„Lapton horrorfilmet szoktunk nézni. Amikor a tv-t nézzük ott vígjátékokat szoktunk nézni. Csoportosan szoktuk megbeszélni.” (Mátészalka, 12 éves fiú)

Feltételezésünk szerint az azonnali üzenetküldők közül a Messenger kitüntetett szerepe a szülőkkel való kapcsolattartás lehetőségének köszönhető:

„A Messengert leginkább arra szoktam használni, hogy a rokonaimmal és az anyukámmal beszéljek.” (13 éves mátészalkai lány)

„Leginkább a barátom telefonját arra használom, hogy az anyukámmal beszéljek Messengeren.” (16 éves mátészalkai lány)

„Minden nap szoktam a családdal beszélni...” (16 éves pécsi fiú)

A fokozott érzelmi labilitás, esetleges önállótlanág, korlátozott figyelem, illetve a kapcsolódási és kötődési zavarok miatt a gyerekek számára az online környezet azonnali, ingergazdag világa rendkívül vonzó lehet; ez lehet – a filmek, videójátékok segítségével – a hétköznapi világból történő kiszakadás terepe. A problémás onlinejáték-használat és az eszképiizmus mint motiváció összefügghetnek egymással (Király, 2015). A közösségimédia- és cset-alkalmazásokon keresztül azonban a „valódi” menekülés reménye is megjelenik; az internet folyamatos és közvetlen kapcsolatot jelent a külvilággal.

„Általában elég szokott lenni a net, nem szabályozza senki, hogy mennyit telefonozok...” (16 éves fiú, Pécs)

„Szokták mondani a nevelők, hogy ne használjuk este 10 után. Amikor rosszak vagyunk, lekapcsolják a wifit. Ez nem gyakori, mindenhol van vita, probléma, hát így a hónapban 1x 2x. szokott ez előfordulni...” (16 éves fiú, Pécs)

„Akkor gépezek amikor akarok, egyszerűen nem tudnának eltiltani tőle. [...] Volt, hogy megpróbálták igen [...] kihúzták a wifit. Ki-be húzogatták a netet, elromlott, akkor nem volt net. Elromlott, de most már van, kaptunk újat. Igazából nem korlátozzák, ha túl sokat gépezek, akkor mondják, hogy mozduljak ki...” (11 éves lány, Pécs)

„A nevelők szabályozzák, mikor mennyit használhatom a telefont. Nem engedik, hogy Facebookozzak, Instagrammozzak meg TikTokozzak, inkább YouTube, meg játékok. De akkor is nagyon ritka, hogy kiadják. A szabályokat be szoktam tartani. Inkább tévézni szoktam, de most azt se, mert az is be van véve. Senki se tévézhet. Az egész csoport büntetésbe van. Az egészet én csináltam.” (11 éves fiú, Mátészalka)

„Nem használhatom bármikor a telefonom. A nevelők szokták szabályozni a telefonhasználatot. Estére be kell adni a telefont. Akkor kapjuk meg a telefont, ha nem rosszkodunk és a feladatainkat befejeztük” (11 éves fiú, Mátészalka, ugyanaz a helyszín)

A kutatás során a következő különbségeket találtuk a gyermekvédelmi szakellátásban felnövő fiatalok digitális eszközhasználattal kapcsolatos szocializációjában a saját családjukban élőkhöz képest:

- a mobiltelefon (Messenger) mint a szülőkkal való kapcsolattartás eszköze;
- a médiahasználat fő célja az unaloműzés; a korlátozott képernyőidő (eszköz, internet hiánya, szigorúbb szabályok) miatt az addikció kialakulása kevésbé valószínű; ugyanakkor állandó élményforrást jelent, a problémás internethasználat / túlhasználattal emiatt lehet gyakori;
- a lakásotthonokban élők környezete, térhasználata miatt sokkal kevésbé jellemző az elszigetelt, magányos eszközhasználat, a legtöbb médiahasználati esemény (online vagy offline) közösségben történik;
- a saját telefonhoz való jutás nem egyszeri alkalom (nem az van, hogy „mostantól van saját telefonom”), a telefon „fogyóeszköz”, több, a vizsgálatban részt vevőnek éppen nem volt telefonja, jellemző azonban, hogy egymásnak akár órákra is kölcsönadják a telefonjukat;

- a Facebook jelentős helyen van az említett közösségimédia-platformok listáján, valószínűleg azért, mert a szülők ott vannak jelen, szinte kizárólag Messengeren kommunikálnak (vagy Instagramon – ezt is többen leginkább „csetelésre” használják).

A lakásotthonban élők online kockázati kitettsége

A lakásotthonban élő fiatalok online kockázati kitettségét egy önálló kutatási elemben is vizsgáltuk, segítségül hívva a színházi nevelés és dráma módszertanát és eszköztárát⁶, ezen belül is a vitaszínház módszerét. A vitaszínház problémafelvető színházi jelenetekből és az ezekben felmerülő kérdéseket körüljáró moderált vitából áll. A színészek által bemutatott jelenetek lehetővé teszik, hogy az esemény résztvevői – ez esetben a lakásotthonban élő fiatalok – védett környezetben, a jelenetek szereplőiről beszélve osszák meg tapasztalataikat és véleményüket a kényes kérdésekről. A foglalkozás alapjául szolgáló szituációs keretben a színház résztvevőit a lenti táblázatból kiemelt kockázati csomópontokra⁷ utaló egy-egy jelenettel szembesítettük, s arra kértük őket, hogy próbálják meg megmagyarázni a szereplők háttérmotivációit, illetve tegyenek javaslatot a jelenetek ún. alternatív befejezésére. Ezen felül feltételeztük, hogy az egyes témakörök fogadtatása, a feldolgozásukra való hajlandóság mértéke információval szolgál a velük kapcsolatos érintettség fokára is.

Az eseményről készült hangfelvétel tartalomelemzése lehetővé tette, hogy reflektáljunk arra, hogy a két lakásotthonban élő fiatalok találkoznak-e ilyen tartalmakkal; megosztanak-e ilyet; zavarja-e őket, vagy „természetesnek” tartják-e az ilyeneket. Illetve személyes élményeik, példák kapcsán láthatóvá válják, hogy mit gondolnak, hogyan élik meg az ilyen tartalommal való találkozásokat.

A két foglalkozás fő tanulsága szerint a mobiltelefonok központi szerepet töltenek be a lakásotthonok fiataljainak az életében. Ez a főszerep nemcsak azokra igaz, akik saját mobillal rendelkeznek, hanem azokra is, akik éppen nem birtokolnak ilyen eszközt⁸. Ez a központi szerep egyrészt azt jelenti, hogy a lakásotthonban élők számára a mobiltelefon a külső világgal való kapcsolattartás fő eszköze, másrészt a közösségi lét helyszíne, illetve a biztonság fő forrása. Akiknek van telefonja, azok számára az adott közösségen belül ez presztízsnövelő eszközként funkcionál, egyfajta „tőke”, nemcsak társadalmi és kulturális értelemben, de gazdaságilag is. A telefonos percek cserealapot képeznek, például egy cigarettát 3 perc telefonidőért lehet kapni.

Akinek nincs saját eszköze, annak csak másokra számítva tud megvalósulni online közösségi részvétele, szeretettel való online kapcsolattartása, illetve online élményekhez is csak mások segítségével jut. Tehát mindezekhez mások függvényében jut csak, eleve kiszolgáltatott helyzetbe kerülve. Lakótársai, barátai, esetleg a nevelők jóindulata által jut mobiltelefonhoz és online időhöz, s folyamatosan figyelnie kell az általuk kiszabott időkeretre. A szülők aktuális szociális helyzetéről is sokat elárul a mobiltelefon. Ki, mikor és milyen eszközt kap a szülőtől, ki tudja-e cserélni az esetleg megrongálódott eszközt a szülő? Ha igen, milyen gyorsan? Az egyik 15 éves résztvevő rávilágított a mobiltelefon-szerzés életkori sajátosságaira. Véleménye szerint 14 év felett általában zsebpénzből spórolva jutnak telefonhoz, míg 14 év alatt a látogatni járó szülőtől kapnak telefont a gyerekek. Mindkét fókuszcsoportban többen megjegyzi, hogy mobiltelefon némi drogért (kristály, herbál vagy bio) cserébe is szerezhető, illetve ez fordítva is működőképes piaci alap. Azok számára, akiknek nincs saját eszközük, a lakásotthonok laptopot vagy asztali számítógépet is fel tudnak ajánlani az online jelenlét biztosítására. Ezeket főként az online játékokat űző fiatalok veszik igénybe, de ezeknek az eszközöknek a népszerűsége messze nem akkora, mint a mobiltelefoné.

1. táblázat. A kockázati kitettség lehetséges esetei

	MAGÁNÉLET, SZEMÉLYISÉG MEGSÉRTÉSÉVEL KAPCSOLATOS KOCKÁZATOK	MENTÁLIS ÉS FIZIKAI EGÉSZSÉGGEL ILLETVE JÓL-LÉTTTEL KAPCSOLATOS KOCKÁZATOK	FOGYASZTÁSSAL ÉS A FEJLETT TECHNOLÓGIÁKKAL KAPCSOLATOS KOCKÁZATOK	ÉRTÉKEKKEL KAPCSOLATOS KOCKÁZATOK
TARTALOM	<ul style="list-style-type: none"> ① gyűlöletbeszéd ② trollkodás 	<ul style="list-style-type: none"> ① életkorak nem megfelelő, kellemetlen, sokkoló/ijesztő és illegális tartalom 	<ul style="list-style-type: none"> ① marketingkockázatok (tiltott vagy rejtett reklámok; illegális szerencsejáték) 	<ul style="list-style-type: none"> ① gyűlöletkeltésre alkalmas és illegális tartalmak ② dezinformáció ③ információhiatalosság
FELHASZNÁLÓI VISELKEDÉS	<ul style="list-style-type: none"> ① online zaklatás áldozatként 	<ul style="list-style-type: none"> ① függőségek (túlhasználat, játékfüggőség, testképzavar) ② online hírnév (<i>reputation</i>) veszélyeztetése ③ túlzott kitérülködés, (<i>over-sharing</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> ① pénzügyi kockázatok – átverés (online csalások), becsapás ② adatbiztonsági kockázatok: felhasználó által megadott adatok; a tevékenységek adatnyomai; következtetett adatok (mesterséges intelligencia, prediktív elemzés, biometria) ③ szerzői jogok megsértése 	<ul style="list-style-type: none"> ① online médiamáveltség és digitális médianevelés hiánya ② generációs szakadékok ③ nem megfelelő digitális szülői mediáció
KAPCSOLAT KOMMUNIKÁCIÓ	<ul style="list-style-type: none"> ① online zaklatás bántalmazóként 	<ul style="list-style-type: none"> ① személyiséglopás 	<ul style="list-style-type: none"> ① kereskedelmi profilizációs kockázatok 	<ul style="list-style-type: none"> ① szűrőbuborékjelenség ② visszhangkamra-jelenség

A mobiltelefonnal kapcsolatos visszaélések közül a trollkodást és az álprofilal való visszaélést emelték ki a résztvevő fiatalok. A trollkodás az online agresszió egy sajátos formája. Az online térben trollkodásnak nevezzük a szándékosan zavarkeltő, sokszor bántó kommunikációt. Hétköznapi szóhasználatban – a kutatásban szereplő gyerekek esetében is – elsősorban rossz szándékú „megviccelést”, átverést jelent. A trollkodás elsődleges célja a provokáció: erős érzelmek – például harag vagy félelem – keltése, mások bosszantása, szórakozásuk elrontása. Az internet azért kínál remek terepet a trollkodásra, mert sokszor anonim kommunikációt, kommentelést tesz lehetővé, így függ össze az álprofil fogalmával. A kutatásban részt vevő gyerekek számára az álprofilok létrehozása és az ezekkel folytatott „zavarkeltő” online tevékenység, a trollkodás összekapcsolódik.

Az álprofil, vagyis a nem a felhasználó saját nevében létrehozott, hanem más (fikatív vagy egy másik valós személyt) megszemélyesítő online profilok a közösségi média-platformokon a leginkább aggodalomra okot adó jelenség. Fő kockázata a személyes adatokkal való visszaélés, illetve különböző, az online profilok segítségével történő bűncselekmények megvalósítása; megtévesztések, átverések, adatlopás (Meligy és

mtsai, 2017. 31–39.). Ezekkel kapcsolatosan a kutatás során felmerült például a drogterjesztésbe, prostitúcióba történő beszerzés is. Azonban érdemes megjegyezni, hogy a fiatal felhasználók esetében a több online profil használata rendkívül gyakori, és célja nem elsősorban az átverések előkészítése. Az „alternatív” felhasználói fiókok sok esetben az egyéniség, személyiség, magánszféra védelmét, illetve az online világban különféle személyiségek, szerepek kipróbálásának lehetőségét rejtik a kamasz személyiségének fejlődése eredményeként. Az Instagram esetében az ilyen profiloknak külön neve is született; a Finstagram olyan intim, szűk körnek szóló, a magánszféra védelmének szempontjából biztonságos fiók, ahol nem cél a retusált, tökéletes fotók bemutatása. A kutatásban szereplő fiatalok álprofil-használatában sajátosan keveredik ez a kétfajta cél.

Ahogy mindkét foglalkozáson kiderült, szinte minden résztvevő legalább egy ún. „kamuprofillal” rendelkezik. Mátészalkán a többség általában 3 álprofil működtet. A megszólalók szerint a „jó kamuprofil” világos jellemzőkkel bír, azaz érdemes csekolni, mikori a regisztrációja (minél régebbi, annál megbízhatóbb), láthatók-e az ismerősei, egyidőben készültek-e a kirakott képei (ha igen, valószínűleg nem igazi profil), vannak-e közös ismerősök, ha igen, hány, és kik ők. Az elmesélések alapján elmondható, hogy az álprofilok létrehozása és az ezzel kapcsolatos visszaélés egyfajta stratégiai szerepjáték, virtuális valóság-szerű élmény, egy olyan mindenki számára hozzáférhető dolog, ami a napi szórakozást és izgalmat biztosítani tudja. Több résztvevő elmondta, hogy ellenkező nemű profilja is van, amit vicces „szívátásra” tud használni. Az egyik elmesélt esetben például egy fiú lányként vert át egy ismerős fiút: randira hívta a helyi vasútállomásra, a kamuprofilján keresztül, majd élőben nevette ki a hoppon maradt fiút.

Egy válaszadó megfogalmazása szerint a kamuprofilos trollkodás „olyan, mint a telefonbetyárkodás, heccből felhívunk valakit, elküldik valahova, de ha bemérik a telefont, akkor gond van”. A lányok esetében egyfajta biztonsági funkciót is ellát a kamuprofil. Több lány szerint sokkal biztonságosabb azon keresztül csetelni, főleg idegenekkel, mint kiadni magukat, saját valós identitásukat felfedve. A kamuprofilok témaköre kapcsán merült fel a kamuvideók jelensége is, amikor a TikTokon úgy osztanak meg videót, mintha saját készítésű lenne, miközben csak valahonnan letöltötték és tovább osztották.

Az interneten keresztüli bűntényekbe való beszerzés kockázata, különösen a prostitúcióra való kényszerítés, a drogterítő hálózatokba való bevonás, illetve a szervkereskedelelem, emberkereskedelelem veszélye a foglalkozásokon visszatérő témaként jelent meg. Az ezekkel kapcsolatos online híreket a megszólaló fiatalok többsége elhiszi, tart tőle, s nem kérdőjelezi meg az ezekkel kapcsolatos hírek valóságtartalmát. Különbség

Az interneten keresztüli bűntényekbe való beszerzés kockázata, különösen a prostitúcióra való kényszerítés, a drogterítő hálózatokba való bevonás, illetve a szervkereskedelelem, emberkereskedelelem veszélye a foglalkozásokon visszatérő témaként jelent meg. Az ezekkel kapcsolatos online híreket a megszólaló fiatalok többsége elhiszi, tart tőle, s nem kérdőjelezi meg az ezekkel kapcsolatos hírek valóságtartalmát. Különbség a két fókuszcsoportban csupán abban volt tapasztalható, hogy míg a nagyvárosi fiatalok sokkal inkább a drog és a prostitúció témakörére fókuszáltak, addig a kisvárosi fiatalok az emberkereskedelelem, szervkereskedelelem veszélyét is éppoly valósnak vélték, mint a prostitúciós veszélyt a lányok esetében.

a két fókuszcsoporthoz csupán abban volt tapasztalható, hogy míg a nagyvárosi fiatalok sokkal inkább a drog és a prostitúció témakörére fókuszáltak, addig a kisvárosi fiatalok az emberkereskedelem, szervkereskedelem veszélyét is éppoly valósnak vélték, mint a prostitúciós veszélyt a lányok esetében. Tudnak arról, hogy a közösségi oldalakon lehetnek álhírek, de a legtöbben még azt is könnyen el tudják képzelni, hogy valakit bármilyen okból elraboljanak és megöljenek. A mátészalkai foglalkozáson részt vevő fiatalok közül többen ezt egy konfliktus reális, hétköznapi végkifejletének tekintik, amelynek a másik irányú kimenete egyfajta beszerzés megtörténte lehet. A kitelepülési fiatalok esetében a drog mint vitaalap, mint cserekereskedelmi eszköz, mint ilyen jellegű konfliktusok eredője csak a foglalkozás elején, akkor sem nagy súllyal, jelent meg, azonban a pécsi esetben a droghoz való viszony a fiúk történetmesélésének az alapja volt. Mátészalkán ezt a funkciót sokkal inkább a cigaretta mint valuta töltötte be. (Pécsett a cigaretta csak nagyon „halványan” jelent meg az elbeszélésekben.) A pécsi lányok elbeszélése szerint a prostitúcióra való kényszerítés és az online ismerkedés két szorosan összefüggő dolog. Az ilyen típusú beszerzésnek, véleményük szerint, egy konkrét, jól leírható forgatókönyve van, amely a következő lépésekből áll: online kapcsolatfelvétel (ismerősnek jelölés) – udvarlás – képkérés – offline találkozó – szexuális/szerelmi kapcsolat létesítése – beszerzés. Véleményük szerint, a lányoknak legnagyobb mozgásteret az algoritmusnak az elkerülésére a lépéssor legelején van. Azaz, ha gyanús számukra a visszajelölés kérése, ha nem egészen biztosak abban, hogy nem rossz szándékú megkeresés érkezett-e, akkor semmiképpen sem szabad visszajelölni az adott személyt. Elmondásuk szerint, ha Messengeren érkezik új üzenet, akkor bizonyos szavak árulkodóak lehetnek, s a vészcsengőnek be kellene kapcsolni a címzett félnél.

Zsarolással kapcsolatos esetekre nem tértek ki a beszélgetéseken, a személyiséglopás és a zsarolás összefüggéseit nem kívánták boncolgatni. Szintén visszahang nélkül maradt a véleménybuborék témaköre, nem érezték ezt saját magukra és közösségükre nézve fontos témának, úgy gondolták, őket ez a jelenség nem érinti. Igen gyorsan feldolgozott téma volt a testképzavar témaköre is, amely csak a bizonyos alkalmazásokban elérhető képfilterek kapcsán jött elő. Több megszólaló úgy gondolja, a filterek túlzott használata önbizalomromboló lehet. A filtrált képek hatására másnak látják magukat élőben, mint amilyenek valójában, de többen úgy vélik, ez a jelenség nem túl jellemző az otthonokban élőkre.

A mobiltelefonok biztonságnyújtó funkciója az a téma, ami mentén mások számára tanácsokat fogalmaztak meg mindkét helyszínen a fiatalok. Úgy vélik, ha valakit meg akarnak az utcán támadni, vagy észreveszi valaki, hogy követni kezdik, akkor érdemes elővenni a telefont és beszélgetést imitálni, veszély esetén segítséget lehet kérni ismerősöktől, illetve közvetlen veszély esetén a rendőrség értesítésére használni. Fontos, nagy biztonságérzetet nyújtó funkcióként nevezték meg a GPS bekapcsolását: kockázatos helyeken egyedül bolyongva érdemes használni ezt az alkalmazást, mert ha bármi történne, akkor a rendőrség számára is látható, megtalálható lesz az illető.

A gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalok szocializációjában sok tekintetben nagyobb és más jellegű szerepet játszanak a digitális hálózatok (televízió, internet, mobiltelefon), mint a saját családjukban élő gyermekek többsége esetében⁹. Értékrendjüket, gondolkodási, életvezetési és cselekvési mintáikat, kapcsolati viszonyaikat, realitásérzéküket nagymértékben befolyásolja a digitális világ, miközben bizonytalanabb lelki és kapcsolati viszonyaik miatt kiszolgáltatottabbak a digitális kockázatoknak is. Egyfelől a digitális térben óhatatlanul felnagyítódnak a meglévő szociokulturális helyzetek és problémák, ami ebben az esetben azt jelenti, hogy a sok vonatkozásban hátrányos helyzetben élő fiatalok hagyományos – mindenkit érintő – digitális kockázatait halmozott módon érvényesülnek. Másfelől az itt élő fiatalok digitális térben megfigyelhetőek olyan speciális viszonyok, amelyek kiemelt figyelmet, megértést és beavatkozást igényelnek. Ennek

pozitív jellemzője az, hogy számukra a digitális eszközök (elsősorban a mobiltelefon) birtoklása autonómiájuk és biztonságuk alapvető meghatározója mint a „külvilággal” való kapcsolattartás eszköze, mint egy kevésbé frusztráló világgal való érintkezés lehetősége – ezért ez fokozott figyelmet és megértést igényel. Negatív jellemzője azonban az, hogy jóval összetettebbek és nagyobbak a digitális kockázataik: labilisabb önértékelésük, biztonsághiányuk és képzetlenségük miatt különösen kiszolgáltatottak a digitális média „alternatív valóságával” szemben – ami a fokozott figyelem mellett azt is jelenti, hogy a médiatudatosságra való nevelés számukra különösen ajánlatos. (Ennek kriminálisztikus jellemzője az, hogy a már említett hátrányaik miatt könnyebben kerülnek az erre szakosodott digitális hálózatok „bűvkörébe”, a digitális kapcsolatok révén könnyen válnak bűnelkövetővé és áldozattá [gyermekkereskedelem, prostitúció, drog stb.] – ami már a pedagógiai eszközökön túlmutató beavatkozásokat igényel.)

A felmérésből egyértelműen kiderült, hogy az internethasználattal kapcsolatos hiányosságok, kontrollzavar vonatkozásában a 15 éven aluliak esetén gyakoribbak a felmerülő nehézségek. A mintán belül 2 fő tartozik a „súlyosan problémás”, míg 5 fő a „problémás internethasználók” csoportjába. A súlyosan problémás gyerekek egyike sem idősebb 13 évesnél. A 15 évnél fiatalabb csoportba tartozók számára az internethasználatukból eredően sokkal inkább okoz nehézséget a napi fizikai szükségleteik (étkezés, tisztálkodás stb.) kielégítése, illetve az internethasználattal kapcsolatos gondolatok berögződése, mint az idősebbek esetén. Az adatok alapján viszont az is megállapítható, hogy a szorongás és az érzelmi labilitás tekintetében a lányok erősebben érintettek.

A digitális környezet élményszerűsége, intenzitása, ingergazdagsága a gyermekvédelmi szakellátásban élők beszűkült hétköznapi életéhez képest rendkívül ingergazdag; így magasabb elégedettség- és alacsonyabb frusztráció-szint kapcsolódik hozzá. Egyfelől megállapítható, hogy az gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalok online médiahasználatára szorosan összefügg autonómia-törekvéseikkel, ami azt is jelenti, hogy az identitásuk formálásakor a médiából érkező hatások nagyobb szerepet játszanak, mint a vérségi családban felnövő fiatalok esetében. Ez az autonómia-törekvés azonban nemcsak pozitív önvédelem formájában jelenik meg (akár az interneten is), hanem alapvető digitális kockázatként is. Lényegében egyetlen általuk kontrollált értékük van, a testük fölött való rendelkezés. Így egyfelől jobban ki vannak téve a hagyományos digitális kockázatoknak (zaklatás, testképzavar, álprofilok), illetve a csábításnak (szexting). Ez tehát nem jelenti azt, hogy a digitális közegben jóval magasabb szintű autonómia-elégedettség és magasabb szintű kapcsolódás-elégedettség valósulna meg sajátos ellenkultúráként. Mindez jól látható volt az avatarok rajzolásából, illetve a különböző „álprofilok” gyakoriságából. A különböző jellegű traumatizáltságok és hátrányok a digitális környezetben ugyanúgy leképeződnek, mint az offline térben – sőt sok esetben fel is gyógyítódnak.

Másfelől a kutatásból az is valószínűsíthető, hogy az online világgal kapcsolatos tudás (az online kockázatokkal kapcsolatos ismeretek) bizonyos mértékben növeli a frusztráció (veszélyérzet, kiszolgáltatottság) szintjét: minél kevésbé tájékozott tehát a felhasználó, annál alacsonyabb a média világára vonatkozó frusztrációs szintje. Mindez komoly tanulság lehet a médiatudatosságra való nevelés vonatkozásában. Eszerint a média világára vonatkozó alacsony frusztráció-szint a digitális kockázatoknak való nagyobb kitettséget jelzi. Az edukációs tevékenység pedig bizonyos mértékben a frusztrációs szintet növelheti, amely ebben a csoportban amúgy is magas.

A lakóotthonban élők számára a mobiltelefon a külső világgal való kapcsolattartás fő eszköze, a közösségi lét kiemelt helyszíne, illetve a biztonság fő forrása. A mobiltelefonnal kapcsolatos visszaélések közül a trollkodás és az álprofil használata a leggyakoribb visszaélés. Az álprofilozás egyfajta stratégiai szerepjáték, egy olyan mindenki számára hozzáférhető „élmény”, ami részben az autonómiát, részben pedig a napi szórakozást és izgalmat biztosítja.

Saját telefon – kölcsöntelefon – közös használatú eszköz – internet-hozzáférés

Az általunk megkérdezett lakóotthoni gyerekek túlnyomó többségének nem áll rendelkezésre korlátlan digitális hozzáférés (saját mobiltelefon és mobilinternet) Jellemző azonban, hogy bármennyi idő áll rendelkezésükre (akár napi húsz perc, akár napi 6-7 óra), azt korlátlanul kihasználják. A vizsgálatban szereplők legkedveltebb online tevékenységei a filmnézés és a videójátékok. Fontos kiemelni azt is, milyen nagy szerepet játszik a (saját vagy kölcsön) mobiltelefon a családdal, a szülőkkel való kapcsolattartásban. Sok gyerek említette ezt a tevékenységet a három leggyakoribb médiahasználati tevékenység között. A saját telefon birtoklása nem köthető életkorhoz, a kicsiknek és nagyoknak egyforma arányban van vagy nincs telefonja. A gyerekek egy részénél jellemző az, hogy hol van, hol nincs saját telefonja, illetve az is, hogy természetesen és szívesen adják kölcsön egymásnak a telefonokat, és egyes nevelők is támogatják a gyerekeket akár tablethasználattal, akár előfizetéssel.

„Amióta benne vagyok benne a rendszerbe azóta 5 telefonom volt kb. Különböző történeteik vannak. Az egyiket ellopták, nem mondom nevet, hogy ki, de visszahozta, nem azt a telefont, hanem hozott egy másikat, de ugyan úgy jó volt, minden. Első. Sokáig használtam, sokat használtam, felforrósodott, szétromlott. Elromlott. Harmadik, elhagytam az egyik táborban. Ja és most lesz a negyedik. Akkor négy...” (13 éves pécsi fiú)

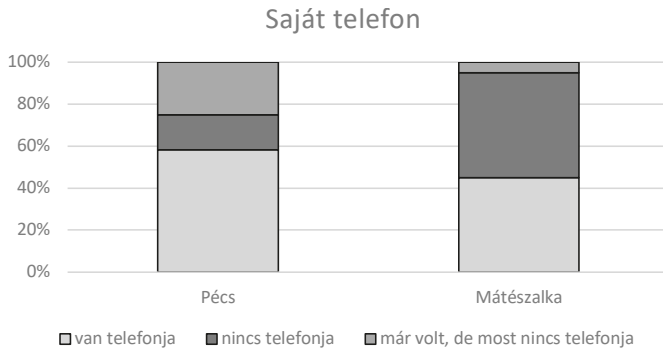
„A telefonomat, amit legutóbb vettem, vagy van, hogy a szüleim szoktak adni, meg vannak régi ismerőseim, akik szoktak nekem küldeni pénzt. Ők voltak az érdi, kecskeméti gyermekfelügyelők, akiktől kapok pénzt...” (16 éves pécsi fiú)

„Az egyik nevelő ide szokta adni a tablet-jét, amikor éjszakára jön, hogy játszak rajta egy keveset” (15 éves mátészalkai fiú)

„A barátom szokta ideadni a telefonját minden nap, körülbelül fél órára [...] A barátom telefonján hajnyíros videókat szoktam nézni.” (16 éves mátészalkai fiú)

„A barátom telefonját szoktam használni, körülbelül naponta 20 percre adja ide. Van lehetőségem önállóan használni a telefonját.” (12 éves mátészalkai fiú)

„Nincs saját telefonom. A barátom szokta ide adni a telefonját és azzal szoktam a csoport wifi-jét használva internetezni. Van lehetőségem magamba használni a telefont. Hamarosan szeretnék majd saját telefont venni az ösztöndíjból.” (16 éves mátészalkai lány)

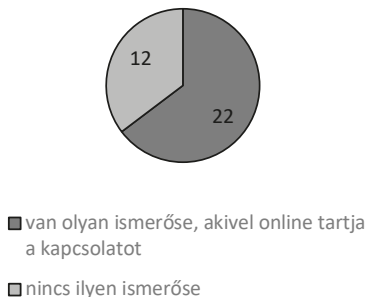

1. ábra. A válaszadó fiatalok telefonbirtoklása a lakószóthon helyszíne szerint (n = 34)

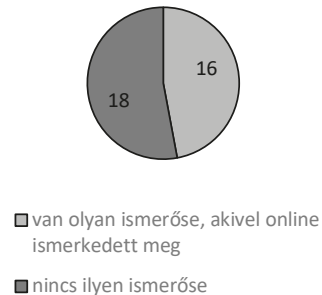
Az internethasználat elsősorban a lakószóthon (esetleg az iskola) terében zajlik, a 16 saját mobiltelefonnal rendelkező gyerek közül hatnak van mobilinternet-előfizetése. A mobilinternet – saját eszköz kombináció a lehet lenagyobb önállóságot, függetlenséget jelent, és folyamatos, akár 24 órás online kapcsolódást tesz lehetővé. Az interneten keresztül büntényekbe való beszerzés kockázata, különösen a prostitúcióra való kényszerítés, a drogritű hálózatokba való bevonás, illetve a szervkereskedelem, emberkereskedelem a legnagyobb veszélyforrás a fiatalok szerint. Az ezekkel kapcsolatos online híreket a fiatalok többsége elhiszi, tart tőle, s nem kérdőjelezi meg az ezekkel kapcsolatos hírek valóságtartalmát. Míg a nagyvárosi fiatalok sokkal inkább a drog és a prostitúció veszélyére fókuszáltak, addig a kisvárosi fiatalok az emberkereskedelem, szervkereskedelem veszélyét is éppoly valósnak ítélik meg, mint a lányok esetében a prostitúcióvá válás kockázatát. A veszélyek ellensúlyozásának eszközeként a mobiltelefon tételeződik, amely, ha a fiatal számára rendelkezésre áll, akkor a súlyos (offline) esetekből való kiszabadulás esélye is megvan: „ha nálam a telefon, kevésbé félek.”

Online ismerkedés

A megkérdezettek nagyobb részének vannak olyan ismerősei, akikkel online tartja a kapcsolatot, és a megkérdezettek felének van olyan ismerőse, akit online ismert meg. Ezek jelentős részénél már megtörtént, vagy várható a személyes találkozás is. A kérdőívben a túlháználattal mellett az idegenekkel való kapcsolatfelvétel a másik vizsgált kockázati tényező.

2. ábra. Pécsi válaszadók száma online ismerősök megléte szerint

3. ábra. Mátészalkai válaszadók száma online ismerősök megléte szerint

Az eredményekből látható, hogy azok a gyerekek, akiknek van saját eszközük, használnak közösségimédia-platformokat, és szinte mindegyikük ismerkedik online. Sajnos arról nem áll rendelkezésre elég információ, hogy milyen platformon történik ez a kapcsolatfelvétel (valószínűleg a legtöbbet használt Messengeren). Ezen a területen különösen fontos a gyerekek edukálása. Az online ismerkedők általában egy-egy olyan személyről számolnak be az interjúban, akivel személyesen is találkoztak vagy készülnek találkozni. Az interjúkból stratégiáik is kirajzolódnak.

„Dombóvárra járok suliba [...] írogatnak online és találkozgatunk [...] ismeretlen bejelöléseknél közös ismerőst keresek vagy, ha nincs törlöm. [...] volt már, hogy letiltottam külföldiek vagy férfiakat kéretlen ismerkedés esetén. A nagyszájúakat, akik ismeretlenül beszólnak nekem, így online. [...] Volt olyan is, hogy messzengeren kéretlenül hívogattak, de volt olyan is, hogy valakivel online ismerkedtünk meg és kiderült közel lakunk egymáshoz...” (17 éves pécsi fiú)

„Akit nem ismerek, annak nem szoktam írni. Van, akit visszajelölök, mert ismerem. Ha valaki bejelöl, akit nem ismerek, akkor nem jelölöm vissza...” (14 éves pécsi lány)

„Ha valakit nem ismerek, akkor eltávolítom. Nem privát a fiókom, volt olyan, hogy le kellett valakit tiltanom és olyan is, akit az engedélykérésekből tiltottam...” (12 éves pécsi lány)

„Egy olyan ismerősöm, akit online ismertem meg. Facebookon ismertem meg. Néha szoktunk is messzengeren beszélni. Barátként tekintek rá.” (15 éves fiú, Mátészalka)

Vannak olyan ismerőseim, akikkel online ismerkedtem meg. Nem tartom velük rendszeresen a kapcsolatot. Bejelöltek utána én visszajelöltem és utána írkáltunk. Terveztük, hogy találkozunk majd, de sose sikerült.” (12 éves fiú, Mátészalka)

„Először találkoztam velük élőben. Táborba pl. Szintivel találkoztam élőbe, a Leóval találkoztam élőbe. [...] Jó, egy darab ismerősöm van, akivel nem találkoztam, az unokatestvérem. Még kicsi voltam amikor náluk voltam. A Sanyival nem találkoztam soha. Rengeteg ilyen ismerősöm van, huszonnégy, vagy talán több is, mint huszonnégy. Nagyon sok ismerősöm van, akivel beszélek élőben is, meg Facebookon is...” (11 éves lány, Pécs)

Az akciókutatás fontos tapasztalata a kisközösség, a kortárs csoport kiemelkedő szocializációs szerepének felismerése és értelmezése. Mindez természetesen önmagában nem jelentett újdonságot, de úgy gondoljuk, hogy nagyon fontos pedagógiai következményei vannak elsősorban a médianevelésre vonatkoztatva. A vizsgálatban részt vevők elsődleges médiatevékenysége a videónézés (elsősorban azért, mert ez az, amihez mindenki hozzáfér, akár van saját eszköze, akár nincs, és egy közösség létszáma sem korlátozza); elterjedt körökben néhány sokszereplős online játék; a közösségimédia-alkalmazásokat pedig főként a szüleikkel, barátaikkal való kapcsolattartásra használják. A vizsgált gyermekcsoportokban az interaktív (vagyis közösségimédia-használó és videójátékos) médiahasználók vannak a legtöbben, tehát a vizsgálati eredmények alapján elmondható, hogy sok gyerek rendkívül sokféle módon, sok különböző felületet, platformot használva van jelen az online világban.

Pedagógiai szempontból mindez azt jelenti, hogy a fiataloknak egyénileg a személyiségfejlesztéssel (önbizalom, önértékelés) összekapcsolt médianevelésre van szüksége, ugyanakkor a médiatudatosságra való nevelést nagyjából csoportos formában érdemes szervezni – például a netmentor program logikájában. Mindez a médiakockázatok és veszélyek esetében is érvényes: a fiatalokra leselkedő veszélyek is többnyire a kortárs csoport közreműködésével érvényesülnek. A hagyományos értelemben vett digitális kockázatokat (zaklatás, testképzavar stb.) legfőképpen a kisebb – 15 év alatti – fiatalok esetében lehetett megfigyelni: a felmérés során ebben a korosztályban találtunk komolyan problémásnak tekinthető internethasználókat. Ebben az esetben az valószínűsíthető, hogy a digitális világ rohamos terjedése miatt ők már nagyon korai életkorban kerültek kapcsolatba olyan médiaszövegekkel (erőszak, pornográfia stb.), amelyek földolgozására még nem voltak eléggé érettek.

Ez a tapasztalat nagymértékben megerősíti azt a pedagógiai igényt, hogy a fiatalok médianevelését a jelenleginél jóval korábban, tíz éves életkor alatt kell megkezdeni. Ez komolyan fölveti a nevelőszülők digitális képzésének fontosságát, mivel a gyermekvédelmi szakellátásban élő kisebb életkorú fiatalok többsége nevelőszülőknél él. A 15 évnél idősebb fiatalok persze nyilván nincsenek sokkal könnyebb helyzetben ezen a téren, de a problémáik bizonyos mértékben más jellegűek. Elmondható, hogy már otthonosabban mozognak a digitális térben, ami azt is jelenti, hogy felmérésünk látószögében a digitális térben kevésbé tűnnek problémásnak, de egy más típusú felmérés könnyűszerrel kimutatná nehézségeiket. Úgy tűnik, az internet sajátos párhuzamos valóságként működik számukra, ami többnyire láthatatlan a nevelők számára: sajátos „tolvajnyelv” jelent meg a drámajátékok során, illetve sajátos összefüggések, törvényszerűségek és interakciók váltak nyilvánvalóvá. Mindez legfőképpen a kriminalizációval való közvetlen érintkezés miatt jelent már komoly veszélyt, a cigaretta – alkohol – telefon – drog – prostitúció egyenesvonalú tengely mentén. A nevelők egyöntetű elmondása szerint ebből a szempontból látványos különbségek vannak a lányok és a fiúk viszonylatában, amelynek a digitális következményeit érdemes volna a jelenleginél komolyabban venni. Mivel a lányok eleve korábban érnek, mint a fiúk – szociális értelemben már párkapcsolatra, családalapításra is jóval alkalmasabbak –, ezért úgy tűnik, hogy komolyabb konfliktusai vannak a lakásotthonokban (a több nyitott lehetőség – szökés, prostitúció – miatt nagyobb az autonómiaörekvésük), amelyek a digitális térben is lecsapódnak.

A kutatás fő tanulságai

Az akciókutatás legfőbb módszertani eredménye az, hogy olyan komplex kvalitatív vizsgálati módszert dolgozott ki és valósított meg, amely révén bepillantás nyerhető egy eddig nagyjából rejtett életvilágba, amelyekbe pedagógiai (preventív) okokból mégis szerencsés volna betekinteni: a fiatalok digitális aktivitása amúgy is többnyire ismeretlen terület a szülők és a nevelők előtt; ebben az esetben pedig a roppant szigorú személyiségvédelmi előírások (GDPR) korlátozzák a gyermekvédelmi szakellátásban élő fiatalok digitális tevékenységének közvetlen felmérését.

Az akciókutatás legfőbb nevelépszichológiai eredménye az, hogy szervesen összekapcsolja az állami gondoskodásban élő fiatalok traumatizált léthelyzetét és digitális aktivitását. Az önértékelés mértéke a problémás internethasználat vonatkozásában kulcsfontossággal bír. Más szóval: minél magasabb az önértékelés, annál kevésbé jelenik meg a problémás internethasználat.

Munkánk fontos üzenete, hogy a gyermekvédelmi szakellátásban dolgozó nevelőszülők és nevelők nincsenek felkészítve arra, hogy kontrollálják a fiatalok médiahasználati szokásait, és szakszerű hozzáértéssel neveljék őket. Ennek mértéke és tételes jellemzői

ugyan ebből a kutatásból nem derülhettek ki – ez további célzott kutatásokat igényel –, de nyilvánvaló, hogy a mindenütt jellemző generációs szakadékok itt is nagymértékben érvényesülnek. Ugyanakkor már ebből a felmérésből is egyértelműen kiderül, hogy ebben a sajátos léthelyzetben – a fiatalok autonómia-igénye miatt – az itt létrejövő generációs szakadékok adott esetben nagyobbak lehetnek, mint a vérségi családban élők esetében. Mivel a lakásotthonokban többnyire már az idősebb fiatalok – a „javában kamaszodók” – élnek, ezért itt ez a generációs probléma hatványozottabban jelenik meg. A nevelőknek itt sokkal több segítségre volna szüksége. Az intézményi digitális szabályok (protokollok) ugyanis a tapasztalataink szerint roppant esetlegesek és többnyire elavultak. Ahogy a családok többségében sincsenek felkészítve a szülők a folyamatos digitális kultúra- és generációváltásra, úgy az otthonokban dolgozó nevelők, illetve a nevelőszülők is egyre inkább elszakadnak ezen a téren gondozójaitól. A gondozottak és a nevelők közötti digitális szakadék ebben az esetben nagymértékben növeli a fiatalokra leselkedő digitális kockázatokat. Az internetes portálok és hálózatok ugyanis olyan külső „alternatív valóságot” kínálnak a diákoknak, amely ellenőrzés (kapcsolat) nélkül ezeket a fiatalokat óhatatlanul kriminalizálhatja és/vagy viktimizálhatja.

Irodalom

- Barabási Albert-László (2016), *Behálózva. A hálózatok új tudománya*. Libri.
- Bethlenfalvy Ádám (2020). *Dráma a tanteremben*. KRE – L'Harmattan.
- Burns, T. & Gottschalk, F. (2019, szerk.). *Educating 21st Century Children: Emotional Well-being in the Digital Age. Educational Research and Innovation*. OECD Publishing. DOI: [10.1787/b7f33425-en](https://doi.org/10.1787/b7f33425-en)
- Demetrovics, Z., Urbán, R., Nagygyörgy, K., Farkas, J., Zilahy, D., Mervó, B., Reindl, A., Ágoston, C., Kertész, A. & Harmath, E. (2011). Why do you play? The development of the motives for online gaming questionnaire (MOGQ). *Behavior Research Methods*, 43(3), 814–825. DOI: [10.3758/s13428-011-0091-y](https://doi.org/10.3758/s13428-011-0091-y)
- Halász Gábor & Fazekas Ágnes (2020). *A tudás keletkezése. Pedagógiai kalandozás három kontinensen*. Gondolat Kiadó.
- Király Orsolya (2015). *A játékmotivációk mediálós szerepe a pszichiátriai tünetek és a problémás online-játék-használat között*. II. Országos Alkalmazott Pszichológiai PhD Hallgatói Konferencia, Károli Gáspár Egyetem.
- Kothencz János (2020). *Róluk... értük... I-II. Családból kiemelt gyermekek és fiatalok szociológiája. Országos kutatás az „állami gondoskodásban élő gyermekek és fiatalok” körében*. Szeged-Csanád Egyházmegye Szent Ágota Gyermekvédelmi Szolgáltató Országos Katolikus Egyházi Módszertani Intézménye.
- Meligy, A. M., Ibrahim, H. M. & Tork, M. (2017). Identity Verification Mechanism for Detecting Fake Profiles in Online Social Networks. *International Journal of Computer Network and Information Security*, 9. DOI: [10.5815/ijcnis.2017.01.04](https://doi.org/10.5815/ijcnis.2017.01.04)

Jegyzetek

- ¹ KSH: 2.5.9.1.: *A gyermekvédelmi szakellátásban részesülő fiatalok (2010–2019)*. Letöltés helye és ideje: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fsg013.html?lang=hu, 2022. 01. 14.
- ² Nevelőszülő: A szakszolgálat kijelölése alapján a gondozott gyermek számára a nevelőszülő saját háztartásában biztosítja az egyéni gondozási-nevelési tervnek megfelelően az ellátást. A nevelőszülő elősegíti, hogy a gondozott gyermek sikeresen visszailesszkedjen vérszerinti családjába, illetve örökbefogadó családjába beilleszkedjen.
- ³ Gyermekotthon: A gyermekotthon bentlakásos 12-48 fő ellátására szerveződő intézmény, amely a gondozott gyermekek számára alaptévként biztosítja az otthonot nyújtó ellátást, a fiatal felnőttek számára pedig utógondozói ellátást biztosít. A gyermekotthonokban a gyermekek csoportokban élnek, egy csoport létszáma maximum 12 fő lehet. A gondozást-nevelést szakképzett nevelő(k)ből, gyermekfelügyelőkből és gyermekvédelmi asszisztensekből álló munkacsoport biztosítja. Rajtuk kívül minden gyermekotthonban működik család gondozó-utógondozó; pszichológus és fejlesztő pedagógus is. Lakásotthoni ellátás: A gyermekotthon

sajátos formája a lakásotthon, amely legfeljebb 12 gyermek részére nyújt ellátást önálló lakásban vagy családi házban, családi körülményeket biztosítva. A lakásotthonokban kialakított csoportgazdálkodás pedagógiai célja a családi háztartás vezetésének modellezése annak érdekében, hogy a gondozott gyermek képessé váljon saját háztartás vezetésére. A lakásotthoni csoportokban általában 6 munkatársból álló nevelői team foglalkozik az ott elhelyezett gyerekekkel.

- ⁴ Letöltés helye és ideje: https://www.ksh.hu/osap_2018_evi_eves_adatgyujtesek_kerdoivei, 2021. 01.18.
- ⁵ A kötet vizsgálati anyagaiból legfőképpen a következő elemekre építünk: bizalom-bizalmatlanság, interperszonális kapcsolatok, nehéz életesemények, kiszolgáltatottság, normák és értékek, szabálykövetés, vezérfonalak, önrendelkezés (autonómia), a teljesítményhez való viszony, jövőkép.
- ⁶ A színházi nevelés és a drámapedagógia alapvetően fiktív helyzetek cselekvő vizsgálatára épít. A fikció a résztvevők védettségét hivatott szolgálni, míg a vizsgált konkrét helyzet lehetővé teszi, hogy a résztvevők gondolatait, élményeit konkrét történések kapcsán fejtsék ki, elemezzék egy szakértő facilitátor segítségével, csoportosan (bővebben ld. Bethlenfalvy, 2020. 16.).
- ⁷ A lenti táblázatban pirossal kiemelve a vitaszínházba bevont témák.
- ⁸ A részt vevő fiatalok többsége a vitaszínház pillanatában is rendelkezett saját mobiltelefonnal, voltak olyan résztvevők, akiknek épp abban az időszakban nem volt telefonja (mert összetört, elromlott, csere alatt áll, eladta), és csak kishányaduk mondta azt, hogy tartósan nincs telefonja (ők inkább a mátészalkai csoportból kerültek ki).
- ⁹ A családban élő fiatalokkal való összehasonlítás alapját a Digitális Gyermekvédelmi Stratégia (DGYS) korábbi kutatásai adják: Letöltés helye és ideje: <https://digitalisgyermekvedelem.hu/>, 2022. 02. 20. Ugyanakkor fontos rögzíteni, hogy a roppant kismintás pilot felmérés tanulságai nem sommás megállapításokat vagy ítéleteket jelentenek, sokkal inkább irányokat jelölnek ki a további részletesebb kutatások számára.

Absztrakt

A jelen tanulmányban bemutatásra kerülő pilot-akciókutatás elem alapvető célja az, hogy megismerje a gyermekvédelmi szakellátás keretében szocializálódó fiatalok digitális médiahasználatát és az ehhez kapcsolódó kockázati kitettségét edukációs programok és egyéb beavatkozások adekvát fókuszainak kialakítása érdekében.